

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

« Έπεστράφητε πρὸς με και ἐπιστραφήσομαι πρὸς ὑμᾶς»

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΔΩΡΕΩΝ
ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ
ΠΕΡΙΟΔΟ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ*

Η Αλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους τον Απρίλιο τού 1204 ανέδειξε τρία διάδοχα βυζαντινά κράτη, έκ των οποίων εκείνο της Δυτ. Μ. Ασίας με πρωτεύουσα τη Νίκαια κατάφερε νά επικρατήσει στὸν μεταξύ τους ἀνταγωνισμό γιά την ἀποκατάσταση της αὐτοκρατορίας. Στά χρόνια που ἀκολούθησαν, τό κράτος της Νίκαιας μεθόδευσε την ὑλοποίηση τού οράματος της ἐπανάδου στην πρωτεύουσα καί της ἐπανάκτησης τών ἀπωλεσθέντων ἐδαφών της αὐτοκρατορίας¹. Τόν Ἰούλιο τού 1261 ο *καῖσαρ* Αλέξιος Στρατηγόπουλος μέ μισθοφορικό σώμα οκτακοσίων ιππέων περιηλθε, κατόπιν ἐντολης τού Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, τά περίχωρα της Κωνσταντινούπολης στοχεύοντας στὸν ἐκφοβισμό τών ἐκεῖ Λατίνων· ἡ ἀποστολή του, ὡστόσο, κατέληξε ἀναπάντεχα στην ἀνακατάληψη της πρωτεύουσας, γεγονός που ἀναπτέρωσε τίς ἐλπίδες τού Βυζαντινῦ αὐτοκράτορα γιά την ἀποτίναξη τού λατινικοῦ ζυγοῦ καί ἀπό τά ὑπόλοιπα βυζαντινά ἐδάφη.

Δύο ετη νωρίτερα, στη μάχη της Πελαγονίας (Ιουλ. 1259), ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β' Βιλλεαρδουΐνος συνελήφθη ἀπό τά στρατεύματα τού Μιχαήλ Η'. Προκειμένου νά ἀπελευθερωθεῖ, ο Λατίνος ἡγεμόνας παρέδωσε στὸν Βυζαντινῦ αὐτοκράτορα τά οχυρά της Μονεμβασίας, τού Μυστρα, της Μάνης καί

* Τό παρόν ἀρθρο παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στην *Β' Επιστημονική Διημερίδα τον Τομέα Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ἱστορίας* τού Τμήματος Ἱστορίας καί Αρχαιολογίας τού Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (14-15/5/2010).

1. Ἡ προσδοκία γιά την ἐπανάκτηση *-Dei misericordia η Deo volente-* πόλεων καί περιοχών, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Χαλκίδα (*Negroponti*) ἢ Κρήτη, ἐκφράζεται ἤδη στην μεταξύ τού κράτους τῆς Νίκαιας καί τών Γενουατῶν συνθήκη τού Νυμφαίου (1261, Μαρτ. 14). Βλ. Pieralli 2006, σσ. 130-142 καί ειδικότερα σσ. 133.59-61 καί 141 (ἀρ. 4)· ἐπίσης Dolger 1997, no. 1890.

πιθανόν του Ήρακίου κατόπιν συμφωνίας που επικυρώθηκε το 1262². Το ίδιο ετος καί στις αρχές του επόμενου, βυζαντινές δυνάμεις ανέλαβαν δράση με στόχο την ανάκαταληψη της Πελοποννήσου ύπο την καθοδήγηση ικανών στρατιωτικών, όπως ο *μέγας κονόσταυλος* Μιχαήλ Καντακουζηνός, ο αδελφος του αυτοκράτορα, *σεβαστοκράτωρ* Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο *μέγας δομέστικος* Αλέξιος Φίλης, ο Αλέξιος Καβαλλάριος καί ο *παρακοιμώμενος* Μακρηνός³. Αύταρεσκα ο Μιχαήλ Η' ισχυριζόταν οτι επέδραμε στην Πελοπόννησο «*την μενληζόμενος την δε καί υποχείριον ποιούμενος*», υποχρεώνοντας τά εκεί λείψανα «*τής έν αύτή τυραννίδος*» (*scil.* Λατίνους) νά τραπούν σέ φυγή. Έπρόκειτο ως έπί το πλείστον γιά ρητορικές άποστροφές, στά πλαίσια της αυτοκρατορικής προπαγάνδας, που άποσκοπούσαν στον έκθειασμο του αυτοκράτορα καί στην προβολή τών έπιτευγμάτων του, παρά άναταποκρίνονταν στη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα⁴, καθώς οί στρατιωτικές έπιχειρήσεις δέν είχαν πάντοτε τά έπιθυμητά άποτελέσματα⁵.

2.Ο Γεώργιος Παχυμέρης I 31 (Failler 1984, σ. 123.24-26) παραδίδει τη συμφωνία (*συνθεσία*) μεταξύ του Μιχαήλ Η' καί του Βιλλεαρδουίνου: «*δούναί... Μονεμβασίαν, Μαίνην, Ίεράκιον, Μυζήθραν -Ανάπλιον δε και Άργος έν άμφιβόλοις έπίθει- και άμα παν το περι την Κινστέρναν θέμα*». Πιθανώς ο Μιχαήλ Η' διαπραγματευόταν την παράδοση περισσότερων έδαφών, όπως το Άργος καί το Ναύπλιο, τά όποια δέν κατάφερε τελικά νά άνακτήσει. Βλ. τίς έκδοχές (έλληνικές και λατινικές) του *Χρονικού του Μορέως*, Buchon 1825, σ. 236- Schmitt 1904, σσ. 292, 293, στχ. 4425-4426- Καλονάρος 1940, σ. 186, στχ. 4425-4426, και Παπαδοπούλου 2000, σσ. 114, 124. Γιά την πολιτική του Μιχαήλ Η' στην Πελοπόννησο βλ. Geanakoplos 1959, σσ. 154-160, και Angold 2012, σ. 30 και σποράδην.

3. Γιά τά πρόσωπά τους βλ. *PLP*, nos. 10984, 21498, 29809, 10034 και 16358 αντίστοιχα. Οί σύγχρονες πολιτικές έξελίξεις άποτυπώνονται και στην κτιτορική έπιγραφή τών Αγίων Θεοδώρων στά Καφιόνια της Μάνης (1262-1270), όπου γίνεται λόγος περι «*τών εύσεβε[στ]άτων βασιλέω<ν> Μιχα(ήλ) κ(αί) Θεοδώρας τών Παλε[ο]λόγω<ν> καί ήγεμονέβοντος του περιποθίτου αύταδέ(λφου) αύ[τών] έν τι χώρα τής Πολλυπονίσου Κωνσταντίνου του σεβαστ[ο]κράτ(ορος) του Παλεωλόγου*», Drandakis 1984, σσ. 163-165.

4. Gregoire 1959-60, σσ. 451.27-452.2, § 7, και σ. 453.6-7, 12-13, § 9. Σέ έγκώμιό του στον Μιχαήλ Η' ο λόγιος Μανουήλ (Μάξιμος) Όλόβωλος άναφέρει οτι «*ή του Πέλοπος δεσπότην ήδη γνωρίζει σε καί τών Ίταλικών μολύσματα άπορρυθθείσα, τών σών ύμνων ολη γίνεται*», Previale 1943-49, σ. 39.20-21. Στο ίδιο πνευμα και ο Γεώργιος Κύπριος -επειτα πατριάρχης Γρηγόριος Β' - γράφει οτι «*Ένθεν τοι καί βλέπεις Πελοπόννησον, βλέπεις Βοιωτίαν, τήν Εύβοιαν εκείνην, τήν Αττικήν, τήν άρχαίαν "Ελλάδα... ως έκάθηρας τήν του Πέλοπος ως προσεποιήσω τήν Λακωνικήν, καί τής Αχάιας έκράτησας*», Γρηγορίου του Κυπρίου, *Εγκώμιον εις τον Αυτοκράτορα κυρον Μιχαήλ τον Παλαιολόγον καί Νέον Κωνσταντίνον*, Boissonade 1829, τόμ. I, σσ. 342-343.

5. Έπειτα άπο κάποιες άποτυχίες, οί Βυζαντινοί κέρδισαν το 1275 τη μάχη της Μεγάλης Άράχωβας, το 1277 κατέλαβαν τά Καλάβρυτα, ένώ τά οχυρά της Άκοβας, της Καρύταινας, του Πολυφeyγου και του Αγίου Γεωργίου στά Σκόρτα άνακτήθηκαν μόλις το 1320/21. Βλ. Schreiner 1975, σ. 242 (άρ. 5)- Bonn 1969, σσ. 129-133, 135 σημ. 5, 145-146, 202, και Zakythinis 1975, τόμ. I, σ. 27 κ.έ.

Άπο την πρώτη στιγμή κα'ι προτού καλά εδραιώσει την παρουσία της στά νεο-αποκτηθέντα έδάφη, ή βυζαντινή πολιτική εξουσία επιχειρήσε νά προσεταιριστεί τους επικεφαλής τών σλαβογενών κατοίκων του Ταϋγέτου (Μηλλιγγών) και τούς τοπικούς άρχοντες τής Κυνουρίας (Τσακωνίας). Οί τελευταίοι διακρίνονταν γιά τά φιλοβυζαντινά τους αισθήματα κα'ι ή σύμπραξη τους ήταν πολύτιμη γιά την έδραιωση τής βυζαντινής παρουσίας στον Μυστρά, ό όποιος περιβαλλόταν άκόμη άπο φραγκικά έδάφη. Έτσι, σύμφωνα μέ το *Χρονικόν του Μορέως*, οί άρχηγο'ι του *δρόγγου του Μιλιού* στον Ταϋγετο «*συμβίβασιν έποίησαν κα'ι δροκους ύπωμόσαν / νά στέκουν δια τόν βασιλέαν, νά άρνήσωνται τούς | Φράγκους*»⁶.

Καθ' υπόδειξη του άυτοκράτορα Μιχαήλ Η' ό έξάδελφός του κα'ι *κεφαλή* τής Πελοποννήσου, *παρακοιμώμενος* Μακρηνός, προέβη σέ εύεργεσίες προκειμένου νά καταλάβει την περιοχή. Γιά τον λόγο αυτό «*χαρτία αγραφα του έβούλλωσε με τό χρυσό-βουλλον του*» (scil. ό Μιχαήλ Η'), ώστε νά «*κάμηχρεία προνοιάσματα ή εύεργεσίες νά ποιήσης | προς την ουσίαν του καθενός*»⁷. Έτσι, στους τοπικούς άρχοντες του *δρόγγου* του Μελιού, του Γαρδαλεβού κα'ι τής Τσακωνίας άναγνωρίστηκε ολοι νά είναι «*έγκουσάτοι | αρματα νά βασταίνουσιν, δεσποτικά μη ποιήσουν*»⁸, κα'ι παράλληλα άλλους «*έποικεν σεβαστούς, τούς πρώτους γάρ τζαστάδες*», ως άνταμοιβή γιά τις ύπηρεσίες τους στήν άυτοκρατορία, αλλά κα'ι ως μέσο δημιουργίας δυνατών, φιλικών προς τον Βυζαντινό άυτοκράτορα, έρεισμάτων. Ως άποτέλεσμα, τά Βάτικα, ή Τσακωνία, ό *δρόγγος* του Μελιού και ή περιοχή τής Γιστέρνας τάχθηκαν τελικά στο πλευρο του Βυζαντινού άυτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου⁹.

6. Buchon 1825, σ. 246· Schmitt 1904, σ. 301, στ. 4531-4533, και Καλονάρος 1940, σσ. 189-190, στχ. 4531-4533. Τήν έν λόγω συμφωνία διαπραγματεύθηκε ό *μέγας κονόσταυλος* Μιχαήλ Καντακουζηνός, ό όποιος στο *Χρονικόν του Μορέως* άναφέρεται ως *κεφαλή* τών βυζαντινών έδαφών στήν Πελοπόννησο μέ έδρα τή Μονεμβασία.

7. Buchon 1825, σ. 248· Schmitt 1904, σσ. 301, 302-303, στ. 4565-4575, και Καλονάρος 1940, σ. 191, στχ. 4565-4575. Έχει έπισημανθει οτι ό ορος *πρόνοια* στο *Χρονικόν του Μορέως* δέν έχει βαρύτητα τεχνικού ορου, αλλά δηλώνει γενικά κτήσεις, κληρονομικές ή παραχωρημένες ύπο ορους, άκόμη κα'ι φέουδα. Βλ. Jacoby 1973, σσ. 877-879· Μανιάτη-Κοκκίνη 1994, σσ. 501-505, κα'ι Bartusis 2012, σσ. 287-288.

8. Παρόμοια συμφωνία είχαν έπιτύχει οί άρχοντες του *δρόγγου* του Μελιού μέ τον πρίγκιπα Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο. Βλ. Buchon 1825, σ. 188· Schmitt 1904, σσ. 202, 203, στχ. 3025-3028, κα'ι Καλονάρος 1940, σ. 127, στχ. 3025-3028. Η σημασία έδώ τής φράσης «*δεσποτικά μη ποιήσουν*» δηλώνει, πιθανότατα, την άπαλλαγή άπο τυχον ύποχρεώσεις (έκδουλεύσεις) φεουδαλικού χαρακτήρα (*convees*).

9. Buchon 1825, σ. 248· Schmitt 1904, σσ. 302, 305, στχ. 4576-4593, κα'ι Καλονάρος 1940, σσ. 191-192, στχ. 4576-4593. Αντίθετα οί Έλληνες άρχοντες τής Καρύταινας άναφέρεται οτι δέν πείσθηκαν άπο τ'ες ύποσχέσεις του Βυζαντινού άυτοκράτορα κα'ι παρέμειναν πιστο'ι στον Φράγκο βαρόνο Geofrey de Briel. Βλ. Morel-Fatio 1885, σσ. 70-74 (§§ 312-331). Γιά τούς τίτλους του *σεβαστού* κα'ι του *τζαστά* βλ. Stiernon 1965, σσ. 226-232· Ahrweiler 1966, σσ. 34-38, κα'ι Guillard 1967, σσ. 596-600.

Ίδιαίτερης μεταχείρισης ετυχε ή πόλη της Μονεμβασίας λόγω της μεγάλης γεωστρατηγικής, πολιτικής και οικονομικής της σημασίας για τις βυζαντινές κτήσεις της Πελοποννήσου και την αυτοκρατορία. Αρχικά ο Μιχαήλ Η' και αργότερα ο Ανδρόνικος Β' εξέδωσαν *χρυσόβουλλα* με τά οποία οί Μονεμβασιώτες κατέστησαν άκαταζήτητοι κομμερκίου, άπολαμβάνοντας «*έξκουσσειάν πάσαν και έλευθερίαν*»¹⁰. Έπιπλέον, ή πόλη για την πίστη της στον Βυζαντινό αυτοκράτορα και την «*προς το γένος αναφορά καί κοινωνία*» άναβίβάστηκε έκκλησιαστικά άμέσως μετά την άνάκτησή της¹¹ και ο μητροπολίτης της ορίστηκε άρχιερατικός προϊστάμενος πάσης της Πελοποννήσου, εχοντας στη δικαιοδοσία του και τίς υπό λατινική και ένετική κυριαρχία έπισκοπές Ανδρούσης, Κορώνης και Μεθώνης στη Μεσσηνία: «*νυν και όπηνίκα θεός ευδοκήσει έπανελθειν και άνασωθήναι αύθις ταύτας εις τό μέρος τής βασιλείας μου*»¹².

Οί βυζαντινές δυνάμεις στην Πελοπόννησο επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, παρά την άρχική πρόοδο τών έπιχειρήσεών τους, άπέτυχαν νά ύποτάξουν τό Λατινικό Πριγκιπατο της Αχαΐας, κατάφεραν όμως νά εδραιωθούν στίς περιοχές της Λακωνίας και της Αρκαδίας. Ή παγίωση της βυζαντινης έξουσίας στίς περιοχές αυτές τού Μοριά συνέτεινε στη διαμόρφωση ενός εύνοϊκού για τό Βυζάντιο κλίματος στην εύρύτερη περιοχή, προσελκύνοντας άρκετούς γηγενείς άπό τά λαϊκά στρώματα αλλά και άπό τίς τάξεις της τοπικής άριστοκρατίας. Σέ αυτό συνέβαλε κατά πολύ και ή πολιτική της παροχής

10. Βλ. ΜΜ, V, σσ. 154-155 (άρ. 7.1, 1284, Αϋγ.), 155-161 (άρ. 7.2, 1293, Ίούν.), 161-165 (άρ. 7.3, 1301, Ίούν.) και 165-168 (άρ. 7.4, 1317, Νοέμ.). Πρβλ. Dolger 1960, nos. 2102, 2236, 2237· Λάμπρος 1915, σσ. 290.27-291.20 και Gerstel 2013, σσ. 352-358. Παραπλήσια τακτική με αντίστοιχη πολιτική στόχευση είχε έπιχειρηθεί παλαιότερα άπό τό κράτος της Νίκαιας επί Θεοδώρου Α' Λάσκαρι και Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη (Γιαρένης 2007, σσ. 81-100) και άπό τόν Γουλιέλμο Β' Βιλλεαρδουίνο τό 1248 (Jacoby 1973, σ. 892). Για τη γεωπολιτική σημασία της Μονεμβασίας και τών προνομίων πού ελαβε ή πόλη στά χρόνια τών πρώτων Παλαιολόγων βλ. Καλλιγα 2010, σσ. 71-86. Ή οικονομική επιφάνεια της Μονεμβασίας φαίνεται ξεκάθαρα και στη συνοδική πράξη τού ετους 1324, όπου σημειώνεται ότι ή εισφορά της ομώνυμης μητρόπολης προς τό Πατριαρχείο άνερχόταν στά οκτακόσια υπέρπυρα, βλ. *PRK*, 1, άρ. 88, σ. 506.46· πρβλ. Preiser-Kapeller-Mitsiou 2010, σσ. 248, 254 (πίν. 1), 256-257. Για τόν ορο *έξκουσσειά*, δηλαδή τίς φορολογικές άπαλλαγές και την άρση τών στρατιωτικών βαρών, βλ. Bartusis 2012, σσ. 69-71 και σποράδην.

11. Ή πόλη άναδείχθηκε σέ μητρόπολη άρχικά στην 98η τάξη, ένώ λίγο πριν τό 1285 άνηλθε στη 13η. Darrouzou 1981, σσ. 182-183, 384 (α'), 386, 396 (λδ').

12. Βλ. Kislinger 2001, σ. 203 Πβ: «*μετά τό ύποταγήναι τόν έντανθα τόπον (i.e. Λακεδαίμονα) ευδοκία θεον και υπό πήν χείρα τών κραταιών και αγίων ημών ανθεντών και βασιλέων πρώτος κατέλαβεν άρχιερενς ό τής αγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας κνρ Γρηγόριος. Έξαρχος δε ών και τά έκκλησιαστικά δίκαια έχων πάσης Πελοποννήσου*», και σσ. 66-67 (σχόλια)· ΜΜ, τόμ. V, σσ. 158-160 (άρ. 7.2), και Foskolu 2006, σσ. 457-461. Για τόν γεωγραφικό έντοπισμό τών ορίων της μητρόπολης Μονεμβασίας βλ. Πίκουλας 1996, σσ. 393-404.

προνοιών, οικονομικών απαλλαγών και άλλων προνομίων στον ορθόδοξο πληθυσμό η μάλλον στην *elite* των 'Ορθοδόξων στην Πελοπόννησο σέ μία προσπάθεια έπιβολης της βυζαντινης έξουσίας σέ εναν χώρο χωρίς πολιτική και κοινωνική συνοχή, και μέ πληθυσμιακή έτερότητα. Ανάλογη τακτική είχε ακολουθήσει ό αύτοκράτορας Μιχαήλ Η' και το 1258, όταν ύποδέχθηκε θερμά τά μέλη μίας πρεσβείας του Λατίνου αύτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, Βαλδουΐνου Β', στην πλειοψηφία τους Έλληνες, και «*μηδεν εχων έν τή πόλει, ζητούντων έδίδου, εί εξεί, και χρυσοβουλλείεις λόγους κατασφαλίζετο τα διδόμενα*»¹³, έπιδιώκοντας ετσι την έξασφάλιση έρεισμάτων στο έσωτερικό της πρωτεύουσας.

Την πολιτική της έκχώρησης προνομίων που άσκησε ό Μιχαήλ Η' συνέχισε ό διάδοχός του, Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος, αλλά λιγότερο συστηματικά και κατά περίπτωση. Σημειώτέον ότι έπι της βασιλείας του οί βυζαντινο-φραγκικές σχέσεις πέρασαν μία μακρά περίοδο σχετικής ήρεμίας, τουλάχιστον μέχρι και τις άρχές του 14ου αί., έπειτα άπο τη συνθήκη ειρήνης που συνομολόγησε ό πρίγκιπας της Αχαΐας Φλωρέντιος του Hainaut (1289-1297) μέ τον Βυζαντινό αύτοκράτορα (συνθήκη της Γλαρέντζας, Σεπτ. 1289)¹⁴.

Κατά τη μακρόχρονη βασιλεία του Ανδρονίκου Β' άρκετοι τοπικοί άρχοντες της Πελοποννήσου αίτήθηκαν στον αύτοκράτορα εγγραφη άναγνώριση των ιδιοκτησιών τους η έκχώρηση οικονομικών προνομίων και φοροαπαλλαγών ως άντάλλαγμα για την άναγνώριση της βυζαντινης έπικυριαρχίας. Ένδεικτική είναι ή περίπτωση του Πελοποννησίου λογίου Διονυσίου Άρκά, μετέπειτα μητροπολίτη Μυτιλήνης¹⁵, ό όποιός ζήτησε άπο τον πατριάρχη και πρώην δάσκαλό του, Γρηγόριο Β' Κύπριο (Μάρτ. 1283 - Ίούν. 1289), νά μεσολαβήσει στον *μέγαλογοθέτη* Θεόδωρο Μουζάλωνα για την εκδοση ένος *προστάγματος*, μέ το όποίο θά παρεχωρείτο στους δύο άδελφους του Άρκά *άτέλεια* για την άκίνητη περιουσία τους στην Αρκαδία (Κυπαρισσία)¹⁶. Οί τελευταίοι, όπως σημειώνει ό πατριάρχης, έπιθυμου-

13. Παχυμέρης, Π 10 (Failler 1984, σσ. 149.24-151.1), και Dolger 1997, no. 1860.

14. Για τη συνθήκη βλ. Bonn 1969, σσ. 165-167· Zakythinos 1975, vol. I, σσ. 61-62· Laiou 1972, σσ. 39-40, και Dolger 1960, no. 2138. Αποτέλεσμά της ήταν, όπως έπισημαίνεται και στο *Χρονικόν τού Μορέως*, ότι «*με τόν λαόν τού βασιλεώς ειρήνικα έδιάγαγε· ή έπλουτήτην οι άπαντες, Φράγκοι τε και Ίρωμαίοι*», Schmitt 1904, σ. 568, στχ. 8780-81, και Longnon 1911, σ. 243 (§ 606).

15. Για το πρόσωπό του βλ. *PLP*, no. 5427, και Constantinides 1980, σσ. 83-89.

16. Εύστρατιάδης 1910, σσ. 187-188 (άρ. 181) και Lameere 1937 (άρ. 195). Κατά τη Μέση και "Υστερη Βυζαντινή περίοδο ως Αρκαδία νοείται ό ομώνυμος οικισμός στην Τριφυλία (σημ. Κυπαρισσία). Ως έκ τούτου, ή πιθανή καταγωγή του Διονυσίου Άρκά και των άδερφών του άπο αύτην παρουσιάζει έξαιρετικό ένδιαφέρον. Σημειώτέον ότι σέ ποιήμά του ό Μανουήλ Φιλής άπευθύνεται στον Διονύσιο, *Αρκα έξ Αχαΐας*, βλ. Γεδεών 1882/83, σ. 659.26. Για τον ορο *άτέλεια* βλ. Καραγιαννόπουλος 2000, σσ. 170-171.

σαν «τούς μεν νόθους ἰδεῖν διαπεφευγότας δεσπότας, τῆς δε Ῥωμαίων πολιτείας και ἐλευθερίας μεταλαχεῖν», προσθέτοντας οτι «νῦν μεν ἐν ἐλπίσιν εχειν ἀπολαύειν τῆς δωρεάς ταυτησί, εργα δε τηνικαῦτα ἀπολαύσειν ἡνίκα και Θεοῦ νεύσαντος ἡ πατρίς, εἴη δε τάχιον τοῦτο, εἴη δ' ὁμοῦ και σύμπασα ἡ λοιπη Πελοπόννησος ὑποχείριος γένηται βασιλεῖ». Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Β' παροτρύνει μάλιστα τον Μουζάλωνα νά μήν ἀδιαφορήσει στο αίτημά τους αυτό, διότι έτσι θά τούς ἐνεθάρρυνε νά προσχωρήσουν στο Βυζάντιο¹⁷.

Το ἴδιο διάστημα (1289) ὁ ἀρχων Θεόδωρος Νομικόπουλος, κάτοχος κατά τήν χώραν τού Δαμαλα τού γονικού χωρίου τού Κρανιδίου κα' ἄλλων κτημάτων, τά ὅποια βρισκονταν στά ἐδάφη τού φραγκικου οἴκου τών de la Roche¹⁸, προσέφυγε στον αὐτοκράτορα, δηλώνοντας πίστη και ὑποταγή (δουλεία), και ἀναγνωρίζοντας ὡς φυσικήν τή βυζαντινή ἐξουσία· ἐπεισε μάλιστα και ἄλλους τοπικούς ἀρχοντες νά πράξουν το ἴδιο¹⁹. Σέ ἀντάλλαγμα ἔλαβε τον τίτλο τού *σεβαστοῦ* κα' πέτυχε τήν ἐκδοση *χρυσοβούλλου* μέ το ὅποιο ἐξασφάλιζε τήν κληρονομική ἀναγνώριση και προστασία τῆς ιδιοκτησίας του, καθώς κα' μελλοντικές φοροαπαλλαγές²⁰. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐδώ ἡ ἐναρκτήρια φράση τού προοιμίου στο *χρυσόβουλλο* τού Ἀνδρονίκου Β': «ἐπεστράφητε πρός με και ἐπιστραφήσομαι πρός ὑμάς»²¹, ὅπου ἡ χρήση τῆς ὀριστικής παθ. ἀορ. β' *ἐπεστράφητε*, ἀντ' τῆς προστακτικῆς *ἐπιστρέψατε*, πού ἀπαντα στά ἀντίστοιχα παλαιδιαθηκικά χωρία (Ζαχ. 1:3, Ματ. 3:7), δηλώνει ἕνα ἤδη συντελεσθέν γεγονός.

Στις παραπάνω περιπτώσεις ἡ αὐτοκρατορική χορηγία εἴτε ἐπεται τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἐπικυριαρχίας τού Βυζαντίου εἴτε συνοδεύεται ἀπο τήν ἐκφραση τού εὐσεβοῦς πόθου γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας κα' στή λοιπή Πελοπόννησο. Προκαλεῖ μάλιστα ἐντύπωση το γεγονός, οτι οἱ χορηγίες αὐτές ἀφορούν, ὡς ἐπ' το πλείστον, σέ περιοχές πού δέν εἶχαν περιέλθει ἀκόμη στά χέρια τών Βυζαντινών.

17. Εὐστρατιάδης 1910, σ. 188· βλ. κα' Zakythinos 1975, τόμ. ΙΙ, σ. 194 κα' σημ. 1.

18. Bonn 1969, σ. 488. Ὁ Bartusis 2012, σ. 427, πιθανολογεῖ προσωρινή παλινόρθωση τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας στήν περιοχή.

19. Dolger 1955, σ. 62, κα' Dolger 1961, σ. 192.6-11. Το *χρυσόβουλλο* σώζεται σέ ἀντίγραφο στον κώδικα *Miscellanea atti diplomatici eprivate B 45*, ff. 53r-54v, (16ος αἰ.) τού Κρατικου Ἀρχείου τῆς Βενετίας. Βλ. Dolger 1960, no. 2128.

20. Dolger 1961, σ. 192.11-29. Πρβλ. Angelon 2006, σσ. 138-139, Wilsman 2012, σ. 62, κα' Bartusis 2012, σσ. 427-428. Γιάτá *προοίμια* τών *χρυσοβούλλων* τών Βυζαντινών αὐτοκρατόρων βλ. Hunger 1964.

21. Dolger 1961, σ. 192.1.

Ανάλογες εύεργεσίες σημειώθηκαν και σε μονές τών βυζαντινών εδαφών της Πελοποννήσου, φορέων της κωνσταντινουπολίτικης επίρροης στην περιοχή. Στόν Μυστρά ή βασιλική και πατριαρχική μονή της Θεοτόκου της Ὁδηγήτριας (Βροντοχίου) κατέστη, χάρη στό ενδιαφέρον τού λογίου ιεράρχη, *προέδρου* Λακεδαιμονίας, Νικηφόρου Μοσχόπουλου (*ante* Αὔγ. 1289-1315/6) και στίς ἐνέργειες τού ἡγουμένου της Παχωμίου²², κέντρο μάθησης και ἀντιγραφῆς χειρογράφων²³. Ὁ Παχώμιος, ὡς ἐπίκεφαλῆς της μονῆς, ελαβε τά οφφίκια τού *ἀρχιμανδρίτου* και τού *μεγάλου πρωτοσυγκέλλου* της Πελοποννήσου ἀπό τόν οἰκουμενικό πατριάρχη Αθανάσιο, κατά τη διάρκεια της δεύτερης πατριαρχίας του (1303-1309), ὡς ἐνδειξῆς της ἀμεσης ἐξάρτησῆς του ἀπό την Κωνσταντινούπολη και τό Πατριαρχεῖο²⁴. Ἡ προσθήκη τού γεωγραφικοῦ προσδιορισμοῦ στό οφφίκιο τού *μεγάλου πρωτοσυγκέλλου* δηλώνει ὅτι ὁ Παχώμιος ἦταν ὑπεύθυνος γιά τά πατριαρχικά καθιδρύματα στά ὄρια της βυζαντινῆς ἐπικράτειας στόν Μοριά, προβάλλοντας ταυτόχρονα ἀξιώσεις και γιά την ὑπόλοιπη Πελοπόννησο²⁵.

22. Ὁ Παχώμιος ὑπῆρξε ιδιαίτερα δραστήριος, ἐξασφαλίζοντας αὐτοκρατορικές χορηγίες γιά την ἀνοικοδόμηση και διακόσμηση ναῶν στόν Μυστρά, ἀρχικά τών Ἁγίων Θεοδώρων (1290-1295) και ἀκολουθῶσῆς Ὁδηγήτριαστοῦ Βροντοχίου (ca. 1310), ἐνῶ συνδέθηκε και μέ τόν λόγιο μητροπολίτη Κρήτης και κατ' ἐπίδοσιν *πρόεδρο* Λακεδαιμονίας Νικηφόρο Μοσχόπουλο. Γιά τό πρόσωπο τού Παχωμίου βλ. *PLP*, no. 22220, και Μανούσακας 1957, σσ. 232-243.

23. Τό 1296 ἐγράφη, κατόπιν αἰτήματος και δαπάνης τού Παχωμίου, ἀπό τόν κωδικογράφο *νομικό* Βασιλάκη ἑνας κώδικας μέ *ὀμιλίες* τού Ἰωάννη Χρυσοστόμου και τού Γεωργίου Νικομηδείας (*Paris. gr. 708* [Regius 2334]), ἐνῶ ὁ Νικηφόρος Μοσχόπουλος δώρησε στό Βροντόχι (1311/12) ἕνα τετραβάγγελο (κώδ. *Syn. gr. 225-Vladimir 12*). Τέλος, τό 1319 ὁ Παχώμιος ἐνίσχυσε τόν γραφέα και *πρωτέκδικο* της μητροπόλεως Λακεδαιμονίας, Νικόλαο Μαλωταρα, γιά τη συγγραφή τού κώδ. *EBE*2550, μέ τά *Ἀσκητικά* τού Ἐφραίμ τού Σύρου. Ὁ Νικόλαος Μαλωταρας εἶναι, ἐπίσης, ὁ γραφέας τού κώδ. *Madrid, Escorial, cod. Ω-Π-5* (ετ. 1311), μέ *ὀμιλίες* τού Ἰωάννη Χρυσοστόμου και χορηγό τόν *σεβαστό* Ἰωάννη Πολεμιανίτη, ὁ ὁποῖος δώρησε στη μονή ἐκτάσεις στην περιοχή τού Ἄστρους (πρβλ. και σσημ. 28). Βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1903, σ. 220· Λάμπρος 1907, σσ. 160-160b· Μανούσακας 1957, σσ. 235-243· Ἐτζέογλου 2005, σσ. 184-187 και Gerstel 2013, σ. 342, σσημ. 27.

24. Ἡ ἀπόδοση τών τίτλων ἀπό τόν Αθανάσιο ἀναφέρεται σε μεταγενέστερο πατριαρχικό *σιγίλλο* (ετ. 1366), MM I, 480· Laurent 1971, σσ. 464-465, ἀρ. 1672 και Darrouzes 1977, σσ. 426-427, ἀρ. 2510. Τό *χρυσόβουλλο* τού Ανδρονίκου Β' (1314/15) ὀρίζει ὅτι κάθε νέος ἡγούμενος της μονῆς Βροντοχίου θά ἐπρεπε νά ἐπισκεφθεῖ την πρωτεύουσα, γιά νά ἐπικυρωθεῖ ἡ ἐκλογή του ἀπό τόν πατριάρχη «*και τήν σφραγίδα δέξεται τῆς ἡγουμενείας*», ἀλλά και νά λάβει ἀπό τόν αὐτοκράτορα «*δικανίκιον σύμβολον ... ὡς ἡ μονή βασιλική*», Millet 1899, σσ. 105.49-106.52. Βλ. ἐπίσης Papamastorakis 2012, σσ. 282-284 και σσημ. 17.

25. Πρβλ. και τόν ὀρισμό, μέ πατριαρχικό *σιγίλλο* (1383), τού ἡγουμένου της σταυροπηγιακῆς μονῆς Λυκουσάδος, Εὐθυμίου, ὡς *πρωτοσυγκέλλου* τών «*περι τήν Βλαχίαν μοναστηρίων*», Σοφιανός 2006, σ. 512.28-29. Γιά τό ἀξίωμα τού *μεγάλου πρωτοσυγκέλλου* βλ. Πιλήλης 1985, σ. 197.

Ἡ μονή τοῦ Βροντοχίου απέκτησε σταδιακά μεγάλη ἀκίνητη περιουσία και ἔτυχε τῆς αὐτοκρατορικής εὐεργεσίας μέ τήν ἔκδοση τριῶν *χρυσοβούλλων* ἀπο τον Ἀνδρόνικο Β' (1314/15, 1320, Φεβρ. κα' 1322, Σεπτ.) κα' ἑνός ἀπο τον Μιχαήλ Θ' Παλαιολόγο (1319, Αυγ.), ἐπιβεβαιωτικῶν τῶν δικαίων τῆς²⁶. Οἱ ιδιοκτησίες τῆς ἐντοπίζονται ἀρχικά στή Λακωνία κυρίως, ἀλλά κα' στή λατινοκρατούμενη Μεσσηνία, «*εις τὴν Ἀνδροῦσαν*»²⁷, ἐνῶ σύντομα ἐπεκτάθηκαν κα' στήν Ἀρκαδία. Στο *χρυσόβουλλο* τοῦ 1320 ἀναφέρεται οτι ἡ μονή διέθετε γῆ στον Χελμό, πιθανῶς κοντά στά Καλάβρυτα, ἡ ὁποία ὁμως ἀπαλλοτριώθηκε προκειμένου νά δοθεῖ «*πρός στρατιώτας*». Σέ ἀντάλλαγμα ἡ μονή ἔλαβε ἑκταση ἑξακοσίων *μοδίων* στο Ἄστρος, «*εις τὸν κάμπον τῆς Μαλεβῆς*», τὴν ὁποία ἀγόρασε κα' δώρησε στο Βροντόχι ὁ *σεβαστός* Ἰωάννης Πολεμινίτης²⁸. Δύο ἔτη ἀργότερα, ἐπικυρώθηκαν μέ νέο *χρυσόβουλλο* οἱ προσκτήσεις τῆς μονῆς (δωρεά τῆς *κεφαλῆς* τῆς Πελοποννήσου, Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Ἀσάν, 1316-1321) στις πρόσφατα ἀνακτηθεῖσες περιοχές τῶν Σκόρτων κα' τῆς Καρύταινας²⁹.

Ὅρισμένες, ὥστόσο, ἀπο τις ιδιοκτησίες τῆς μονῆς φαίνεται οτι βρίσκονταν εἴτε σέ λατινοκρατούμενες περιοχές εἴτε στή μεθόριο μεταξὺ τῶν φραγκικῶν και βυζαντινῶν ἐδαφῶν· ὡς ἐκ τούτου, στο *χρυσόβουλλο* τοῦ 1322 ὁ αὐτοκράτορας ἀποδέχθηκε το αἴτημα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παχωμίου «*δε εὐδοκῆσει ὁ Θεός ... γενέσθαι τῆς βασιλείας μου τὴν ἀπασαν χώραν τῶν Σκορτῶν, καθέξει ἡ τοιαῦτη σεβασμία μονη και τὴν εἰς τό δηλωθεν μετόχιον τῆς Βόγαλις, ἀλλά δε και τὴν εἰς τά εἴρημένα δύο χωρία* (i.e. Ζούρτζαν κα' Μουντράν) *λατινικὴν μερίδα*»³⁰. Σημειωτέον οτι οἱ ἀνωτέρω εὐεργεσίες πού δέχθηκε ἡ μονή προσεῖλκυσαν καλλιεργητές «*ἐλευθέρους ἀπό τοῦ μέρους τῶν λατίνων*», τοὺς ὁποίους οἱ μοναχοὶ προσκαθίσαν ἀνενοχλήτως και ἀδιασείστως σέ κτήματα πού κατεῖχαν³¹.

26. Millet 1899, σσ. 100-118, και Dolger 1960, nos. 2341, 2438, 2485, 2633. Το κείμενο τῶν *χρυσοβούλλων* ἀποτυπώθηκε, μέ πρωτοβουλία τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παχωμίου, στο νοτιοδυτικο διαμέρισμα τοῦ νάρθηκα, στο καθολικό· πρβλ. ἐπίσης Kalorissi-Verti 2003, σσ. 79-88 και ἰδιαίτερα σσ. 80-81 (fig. 1), Bartusis 2012, σσ. 511-512 και Gerstel 2013, σσ. 338, 340, 343 (fig. 4-5, 8). Γιά τὴν ἀκίνητη περιουσία τῆς μονῆς βλ. Smyrlis 2006, σσ. 38, 163 και Gerstel 2013, σσ. 337-346.

27. Millet 1899, σσ. 104.35-36, 110.37.

28. Millet 1899, σσ. 113.6-9, 114.15-17. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' «ἀποζημίωσε» τὴ μονή τοῦ Βροντοχίου γιά τὴν ἀπώλεια τῶν γαιῶν τῆς στον Χελμό, ἐκχωρώντας ἀτέλεια στά νέα ἐδάφη τῆς στο Ἄστρος. Γιά τις ἀμφίδρομες σχέσεις τοῦ Κράτους μέ τά φορολογικά προνόμια τῶν μονῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων βλ. Smyrlis 2009, σσ. 58-87. Γιά τον *σεβαστό* και *οικεῖο* τοῦ αὐτοκράτορα, Ἰωάννη Πολεμινίτη, βλ. *PLP* 23468, και Gerstel 2013, σ. 342, σημ. 27.

29. Millet 1899, σσ. 115.4-116.10.

30. Millet 1899, σ. 118.34-39.

31. Millet 1899, σσ. 111.43-47 και 114.18-21. Βλ. ἐπίσης Jacoby 2013, σ. 223.

Το αὐτοκρατορικό ἐνδιαφέρον προσέλκυσε και ἡ μονη του Μεγάλου Σπηλαίου, ἀμέσως μετὰ την ἰδρυσή της, στο μεταίχμιο του 13ου και 14ου αἰ. (ca. 1290-1310), λόγω της σημασίας της θέσης της στο βορειότερο σημεῖο της βυζαντινῆς μεθορίου στην Πελοπόννησο³². Περι τὰ μέσα του 14ου αἰώνα, σέ χρυσόβουλλο του Ἰωάννη ς' Καντακουζηνου (1350, Ἀπρ.), ἐπικυρωτικό τῶν δικαίων της μονης, μνημονεύονται προγενέστερες δωρεές τῶν Ἀνδρονίκου Β' και Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγων³³. Μεταξυ ἄλλων, στο παραπάνω εγγραφο ἀναφέρεται οτι ἡ μονη κατείχε ἀκίνητη περιουσία, μέρος της ὁποίας βρισκόταν σέ λατινοκρατούμενα ἐδάφη: «ἡ ἡμίσεια μερ' ἰς ἡ λαπινική του χωρίου τῆς Ἀβυσσαίνης (ὡς τῆς λοιπῆς ἡμίσειας μερίδος κατεχομένης παρά τινων διαφόρων Ρωμαίων κα' ὑπό χεῖρα τῆς βασιλείας μου)»³⁴. Την ἴδια περίοδο, ἡ μονη ἀναφέρεται ὡς πατριαρχική, ἐνῶ το 1354 (Ἰαν.) ἡ ἡγουμενία του Μεγάλου Σπηλαίου ἀνατέθηκε μέ πατριαρχικό σιγίλλιο στον πιτουλάριο μητροπολίτη Παλαιῶν Πατρῶν, Μακάριο, «ὡς κα' ἰ εχειν ἐν αὐτῇ κατάντημα δια τῆν οἰκείαν ἑαυτοῦ ἀσφάλειαν», ἐφόσον ἡ ἐπαρχία του κατείχετο ἀκόμη ἀπο τους Φράγκους³⁵. Ἡ παραπάνω πατριαρχική ἀπόφαση, ἐκτος ἀπο τη διευθέτηση ἑνος πρακτικῶ ζητήματος, πρόβαλλε τη βυζαντινη παρουσία στην εὐρύτερη περιοχή και ὑπενθύμιζε στοὺς γειτνιάζοντες Λατίνους το διαρκές αἴτημα γιά την ἀνακατάληψη της Πελοποννήσου.

Ὁ ἀριθμος τῶν αὐτοκρατορικῶν δωρεῶν σέ μέλη της τοπικῆς ἀριστοκρατίας στην Πελοπόννησο παραμένει ἀγνωστος. Φαίνεται, ὁμως, οτι ἡ πρακτικῆ αὐτή, της ἐκχώρησης προνομίων στὰ πλαίσια του εὐρύτερου σχεδιασμοῦ γιά την ἀνακατάληψη της περιοχῆς, εἶχε σημαντικῆ ἀπήχηση μεταξυ τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων του Μορέως. Ἡ παραπάνω ἐξέλιξη σέ συνδυασμο και μέ τη σταδιακῆ ἐνίσχυση της βυζαντινῆς ἐξουσίας στην περιοχή ὀδήγησαν το Φραγκικο Πριγκιπάτο στη λήψη ἀνάλογων μέτρων γιά τη διατήρηση τῶν ἐρεισμάτων και της ἐξουσίας του στην περιοχή. Αὐτός εἶναι, πιθανότατα, και ενας ἀπο τους λόγους γιά την παρατηρούμενη αὐξηση του ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων, οἱ ὁποῖοι οχι μόνο διατήρησαν μέρος της περιουσίας τους (*ἰγονικα* και *πρόνοιες*), ἀλλά ελαβαν νέες γαίες (φέουδα) και ἀναγνωρίστηκαν ὡς ἱππότες ἀπο το δεύτερο μισο του 13ου εως και τὰ μέσα του 14ου αἰώνα. Μέ τον τρόπο αὐτο οἱ Ἀρχές του Πριγκιπάτου ἠλπίζαν οτι θά ἀπέτρε-

32. Σχετικὰ μέ την ἰδρυση της μονης βλ. Λάππας 1984, σσ. 80-125 και σποράδην, και Ἀναγνωστάκης 2004, σσ. 147-195. Της ἴδιας περιόδου (τέλη 13ου και ἀρχές 14ου αἰ.) εἶναι ἡ ἀρχικῆ ἐπένδυση της εἰκόνας της Παναγίας της Μεγαλοσπηλαιώπισσας και ενα σπάραγμα ἀπο θωράκιο τέμπλου που φυλάσσεται στη μονή. Βλ. Ευγγούπουλος 1933, σσ. 114-115, 118-119.

33. MM, V, σ. 191 (ἀρ. 8.1), και Dolger 1960, nos. 2609, 2858.

34. MM, V, σ. 192 (ἀρ. 8.1).

35. MM, I, σσ. 326-328 (ἀρ. 143) και 329-330 (ἀρ. 145).

παν ένδεχόμενη συνεργασία τους μέ τίς βυζαντινές άρχές καί θά μετρίαζαν την έπιθυμία τους νά άπαλλαγούν άπό τη φραγκική κυριαρχία.³⁶ παράλληλα όμως έπιτάχυναν τίς διαδικασίες κοινωνικής ένσωμάτωσης της γηγενούς *elite* στίς κατώτερες, εστω, βαθμίδες της φεουδαλικής ιεραρχίας τού Μορέως³⁷.

Στό διάστημα αυτό (1295) άναφέρονται στην Κορινθία ορισμένα *casaux de pardon*, δηλαδή μία ορισμένη κατανομή γης, ή πρόσδος της οποίας μοιραζόταν μεταξύ τών *gentilz hommesfrans, lesfieves dou prince* καί τών *gentilz homme grec de l'empereur*³⁸, χαρακτηριστική περίπτωση μίας κοινά έπωφελούς συνύπαρξης Λατίνων καί Έλλήνων άρχόντων. Είναι γνωστή ή περίπτωση ενός τέτοιου άρχοντα, ονόματι Φώτιου, άπό τά Καλάβρυτα, ύπηκόου τού αυτοκράτορα, ο οποίος νεμόταν ένα *casaux de pardon* στην περιοχή της Κορίνθου³⁹. Εϋστοχα, λοιπόν, ή γαλλική παραλλαγή τού *Χρονικού τού Μορέως* θεώρησε τό καθεστώς τών λεγόμενων *casaux de pardon* ως άπόρροια της συνθήκης της Γλαρέντζας⁴⁰, προσθέτοντας οτι οί γηγενείς ορισμένων χωριών στίς κοιλάδες τού Παμίσου καί τού Κάλαμι στη βόρειο Μεσσηνία απέδιδαν κατά τη δεκαετία τού 1290 φόρους στούς "Έλληνες τού Μυστρα καί τού Γαρδικίου"⁴¹. Μία γενιά άργότερα, τη δεκαετία τού 1330, μαρτυ-

36. Jacoby 2008, σ. 773 (κεφ. 20b).

37. Τά άνωτέρω έπιβεβαιώνει τό κωδικοποιημένο έθιμικό δίκαιο τών φραγκοκρατούμενων περιοχών, γνωστό ως *Assises* της Ήρωμανίας, που συνετέθη στά γαλλικά *ca.* 1333-1346. Βλ. Recoura 1930, σσ. 210 (§ 71), 246-247 (§ 138), 271-272 (§ 178), 280 (§ 194), καί Topping 1949, σσ. 51 (§ 71), 71 (§ 138), 86 (§ 178), 91 (§ 194), 120-121, όπου καί άγγλική μετάφραση τών έν λόγω διατάξεων· βλ. έπίσης, Ζέπος 1948, σσ. 202-220 καί ιδιαίτερα σ. 211 κ.έ., καί Ζέπος 1980-1981, τόμ. Ι, σσ. 112-118. Γιά τό θέμα βλ. Jacoby 1967, σ. 430 κ.έ.· Jacoby 1973, σσ. 883, 891-896, 899-901· Ferluga 1972, σσ. 76-87· Shawcross 2009, σσ. 204-206, καί Παπακόσμα 2010, σσ. 193-196. Ένδεικτική είναι ή περίπτωση τών αΐταδέλφων Καλληγοπούλων, κτιτόρων τού ναού της Θεοτόκου Παντάνασσας η Παναγίας Καθολικής στη Γαστούνη (ετ. 1278/9), έκ τών οποίων ένας φέρει τό λατινικό όνομα Γουλιάμιος (Guillaume). Βλ. Αθανασούλης 2003, σσ. 63-78. Γιά την ώσμωση βυζαντινών καί φραγκικών (γοθικών) στοιχείων στην τέχνη τού Πριγκιπάτου της Αχαΐας βλ. Athanasoulis 2013, σσ. 111-112, 142-151.

38. Longnon 1911, σ. 265 (§ 663)· Jacoby 1963, σσ. 111-113, καί Ortega 2012, σσ. 304-308.

39. Γιά την περίπτωση τού Φωτίου βλ. Buchon 1853, σσ. 325-331· Longnon 1911, σσ. 265-275 (§ 664-692)· Longnon 1949, σ. 267· Zakythinos 1975, τόμ. Ι, σσ. 61-62 καί Jacoby 1963, σ. 118.

40. Longnon 1911, σ. 265 (§ 663). Στη συνθήκη της Γλαρέντζας θά πρέπει νά άποδοθεΐ καί ή δυνατότητα τού κανονικού έπίσκοπου Μεθώνης Ίωάννη Όρεινοπούλου νά άφιέρωσει τό 1290/91 ένα μικρό κτήμα στη μονη της Θεοτόκου τών Κριβιτζών, στην περιοχή της Κορώνης, μολονότι αύτή δέν άνηκε άκόμη στη βυζαντινή έπικράτεια, Βρανούση 1981, σσ. 17-47.

41. Longnon 1911, σ. 328 (§ 830)· βλ. έπίσης Longnon 1949, σσ. 267, 276-278· Topping 1949, σ. 121 καί σμμ. 3, καί Jacoby 1963, σσ. 115-118, όπου καί έκτενης διαπραγματέυση τού θέματος. Τό γεγονός ύποχρέωσε την πριγκίπισσα της Αχαΐας Ισαβέλλα Βιλλαρδουΐνου νά άνοικοδομήσει τό φρούριο Chastelnuef στη βόρειο Μεσσηνία προκειμένου νά προασπίσει την έπικράτείά της.

ρούνται ξανά στη φραγκοκρατούμενη Μεσσηνία, στην ίδια περιοχή που αναφέρθηκε προηγουμένως, χωριά, τὰ έσοδα τών όποίων διαμοιράζονταν μεταξύ Φράγκων καί Έλλήνων⁴².

Στις παραπάνω περιπτώσεις που αναφέρθηκαν, τών *gentilz homme grec de l'em-pereur* ή τών χωριών που τελούσαν *pro medietate*⁴³ τών Έλλήνων καί τών Φράγκων κυρίων τους, αλλά καί τών αδελφών του Διονυσίου Άρκα, του Φωτίου άπο τὰ Καλάβρυτα ή του Θεοδώρου Νομικοπούλου, διαπιστώνονται άρκετές όμοιότητες. Πρόκειται για μέλη τής τοπικής άριστοκρατίας τής Πελοποννήσου που διέθεταν άκίνητη ιδιοκτησία στο Πριγκιπάτο -είτε ζούσαν σέ αυτό είτε ήταν έγκατεστημένοι στά βυζαντινά έδάφη- καί οί όποίοι φαίνεται οτι είχαν άποδεχτεί τήν έπικυριαρχία του Βυζαντινού άυτοκράτορα.

Σχετικά μέ αύτή τήν φαινομενικά άνπιφατική κατάσταση έχει διατυπωθεί ή άποψη οτι πρόκειται ούσιαστικά για ένα καθεστώς συγκυριαρχίας ή συγκυριότητας (*condominium*) μεταξύ του Βυζαντίου καί του Πριγκιπάτου τής Άχαΐας· θέμα που, λόγω τών πολλών νομικών καί πολιτικών του προεκτάσεων χρήζει άσφαλώς περαιτέρω διερεύνησης καί δέν φαίνεται νά ίσχύει για όλες τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν⁴⁴. Έτσι, στην περίπτωση τών χωριών τής βορείου Μεσσηνίας δέν διαπιστώνεται κάποια μορφή συγκυριαρχίας, έφόσον δέν μαρτυρείται ταυτόχρονη άπόδοση φόρου στις Άρχές του Πριγκιπάτου ή του Μυστρα, αλλά μόνον στο δεύτερο καί για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Άντίθετα στις άναφερόμενες περιπτώσεις τών *casaux de pardon* ή τών χωριών *pro medietate* έχουμε διανομή τής γαιοπροσόδου μεταξύ Έλλήνων καί Φράγκων δικαιούχων, χωρίς άλλες οικονομικού τύπου έξαρτήσεις ή οφειλές άπο καί προς το Βυζαντινο Κράτος.

Καταλύτης τών παραπάνω έξελίξεων ύπήρξε ή βυζαντινή παρουσία στην Πελοπόννησο, ή όποία ένίσχυσε τις φιλοβυζαντινές τάσεις τής γηγενούς *elite*, αλλά

42. Σέ έγγραφο άπογραφής τής Αικατερίνης Valois (1337) αναφέρονται μεταξύ άλλων το *casale* (i.e. χωρίον) *Boscio quod est casale mesanie, pro medietate Grecorum et pro medietate Francorum* και το *casali Basilicu, que est pro medietate Francorum et pro medietate Grecorum*. Βλ. Buchon 1853, σσ. 90, 91, και Longnon-Topping 1969, σσ. 46-47· έπίσης Longnon 1951, σσ. 528-529· Jacoby 1963, σσ. 113-116, και Jacoby 2009, σ. 532.

43. Ίδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει και ό ορος *casale mesanie*, δηλ. τὰ κοινά χωριά. Ό ορος *mezanea*, αντίστοιχος του βυζαντινού *μεσαρέα*, δήλωνε πιθανότατα τις νομές, τὰ θερινά βοσκοτόπια ή τούς τόπους διαχείμασης τών κοπαδιών, τών όποίων έκαναν χρήση οί ντόπιοι ποιμένες, μετακινούμενοι έποχικά εκατέρωθεν τών βυζαντινών και φραγκικών έδαφών. Βλ. Longnon-Topping 1969, σσ. 267-268.

44. Εισηγητής τής άποψης αύτής, που έγινε εύρέως άποδεκτή, είναι ό Jacoby 1963, σσ. 111-125. Βλ. έπίσης Shawcross 2009, σ. 240, και σμη. 4, και Παπακοσμα 2010, σσ. 82-85.

καί τών ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων, έντεινοντας φαινόμενα άπείθειας και άπόδρασης άπο τη φραγκική έξουσία⁴⁵. Όρισμένοι άπο τους τοπικούς (Έλληνες) άρχοντες στράφηκαν προς το Βυζάντιο, προσδοκώντας η διαβλέποντας ως πιθανή την πολιτική μεταβολή υπέρ του τελευταίου, όποτε και εσπευσαν νά διασφαλίσουν τά δίκαιά τους η νά έξασφαλίσουν νέα προνόμια⁴⁶. Θα πρέπει ώστόσο νά έπισημανθεί ότι ή προσφυγή τους στον Βυζαντινο άυτοκράτορα δέν συνεπαγόταν ταυτόχρονη έπιβολή της βυζαντινής κυριαρχίας η εστω συγκυριαρχίας σέ οσα έδάφη τους άνηκαν καί βρίσκονταν στά όρια του Πριγκιπάτου⁴⁷.

* * *

Ή πολιτική πρακτική τών άυτοκρατορικών δωρεών προς τά μέλη της γηγενους άριστοκρατίας καί την Έκκλησία στην Πελοπόννησο κατά την πρώιμη Παλαιολόγεια περίοδο (β' μισο 13ου - άρχές 14ου αί.) είναι άποκαλυπτική της προσπάθειας άνασυγκρότησης του βυζαντινου κόσμου, αλλά καί της έπέκτασης της βυζαντινής έπιρροής. Ή άναγνώριση τών ιδιοκτησιών η ή έκχώρηση οικονομικών άπαλλαγών σέ Έλληνες άρχοντες καί μονές λειτουργούσε άφενος ως άνταμοιβή γιά την άποδοχή άπο μέρους τους της βυζαντινής κυριαρχίας άφετέρου άπέβλεπε στην προσέλκυση περισσοτέρων, έκφράζοντας ταυτόχρονα την έλπίδα η καί την πεποίθηση γιά την μελλοντική άνάκτηση του συνόλου της περιοχής καί την άποκατάσταση της βυζαντινής έξουσίας στον λατινοκρατούμενο Μορέα.

45. Περί τά μέσα του 14ου αιώνα ή καταπίεση τών Φράγκων κυρίων τους όδήγησε όρισμένους άγρότες νά άναζητήσουν καταφύγιο στά βυζαντινά έδάφη. Βλ. Jacoby 2009, σ. 529.

46. Ή συνεχιζόμενη παρακμή του Πριγκιπάτου της Άχαΐας εστρεψε άργότερα και τους Φράγκους άρχοντες στο Βυζάντιο. Το 1341 ό έπίσκοπος Κορώνης και ό Ντζιουάν (*scil.* Ίωάννης) Σιδηρος συνάντησαν, έκ μέρους τών πόλεων του Πριγκιπάτου, τον Ίωάννη ς' Καντακουζηνό, δηλώνοντας πρόθυμοι «*ύπό βασιλέα γενέσθαι πάντας έπι τώ τών μεν πόλεων, ας κατέχουσιν, αύθις αύτους ήγεμονεύειν, φόρους δε τους δημοσίους πάντας, ονς πρίγγιπι παρέχουσι, διδόναι βασιλεί καί πάσαν άλλην έπιδείκνυσθαι και θεραπείαν καί δουλείαν, καί στρατηγόν έκβασιλέως εχειν, ύφ' ώ τελέσουσιν έκόντες πάντες*», μέ άντάλλαγμα, προφανώς, τη διατήρηση τών φέουδων και λοιπών προνομίων τους. Ή εναρξη, ώστόσο, της έμφύλιας διαμάχης άπομάκρυνε τελικά το ένδεχόμενο αυτό. Βλ. Ίωάννης ς' Καντακουζηνος III 11 (Schopen 1831, vol. II, σσ. 74-75), και Νικηφόρος Γρηγοράς XII 6 (Schopen 1830, vol. II, σ. 596.4-8): «*Ηκον δ' αύτώ (scil. Καντακουζηνώ) καί γράμματα λάθρα πολλά πολλαχόθεν, ... καί Πελοποννησιών Λατινών, τήν σφών ύποταγήν ύπισχυόμενα*». Τις έπαφές τών Φράγκων άρχόντων και κληρικών του Πριγκιπάτου μέ τους Βυζαντινους έπιβεβαιώνει και μία έπιστολή του βασιλέα της Νεαπόλεως Ροβέρτου (1340, Δεκ. 24). Βλ. Zakythinos 1975, τόμ. I, σσ. 75-76.

47. Σέ όρισμένες περιπτώσεις, πάντως, ή στάση τών τοπικών άρχόντων συνετέλεσε στο νά περιέλθουν τελικά στο Βυζάντιο κάποια έδάφη στην περιοχή της Κορίνθου η στά Σκόρτα της Άρκαδίας. Βλ. Jacoby 1963, σσ. 118-120, και Παπακοσμά 2010, σσ. 196-201.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahrweiler 1966 = H. Ahrweiler, «Le Sebaste, Chef de Groupes Ethniques», εις *Polychronion. Festschrift Franz Dolger zum 75 Geburtstag*, (έπιμ. P. Wirth), (Heidelberg 1966), σσ. 34-38 [= *Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance* (Variorum Reprints), (London 1971), no. XIX].
- Αναγνωστάκης 2004 = Ήλ. Αναγνωστάκης, «Από την εικόνα της μοναχης Εύφροσύνης στόν Βίο των οσίων τού Μεγάλου Σπηλαίου: Ή ιστορία μιας κατασκευης», εις *Ό μοναχισμός στην Πελοπόννησο από τόν 4ο μέχρι τόν 15ο αιώνα*, (IBE, Διεθνη Συμπόσια 14), (έπιμ. Β. Κόντη), (Αθήνα 2004), σσ. 147-195.
- Angelov 2006 = D. G. Angelov, *Imperial ideology and political thought in Byzantium, 1204 - ca. 1330*, (Cambridge Univ. Press 2006).
- Angold 2012 = M. Angold, «Michael VIII Palaiologos and the Aegean», εις *Liquid & Multiple: Individuals & identities in the thirteenth-century Aegean*, (CNRS/CHCByz, Monographies 35), (ed. G. Saint-Guillaing & D. Stathakopoulos), (Paris 2012), σσ. 27-44.
- Αθανασούλης 2003 = Δ. Αθανασούλης, «Ή άναχρονολόγηση τού ναού της Παναγίας της Καθολικης στη Γαστούνη», εις *ΔΧΑΕ* περίοδος Δ' 24 (2003), σσ. 63-78.
- Athanasoulis 2013 = D. Athanasoulis, «The Triangle of Power: Building Projects in the Metropolitan Area of the Crusader Principality of the Morea», εις *Viewing the Morea. Land and People in the Late Medieval Peloponnese*, (Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia), (ed. S. Gerstel), (Dumbarton Oaks 2013), σσ. 111-151.
- Bartusis 2012 = M. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium. The Institution of Pronoia*, (Cambridge Univ. Press 2012).
- Boissonade 1829 = J. E. Boissonade, *Anecdota Graeca*, vols. I-V, (Paris 1829-1833), (άνατ. Hildesheim 1962).
- Bonn 1969 = A. Bonn, *La Morie franque. Recherches historiques, topographiques et archeologiques sur pal principaute d' Achate (1205-1430)*, (Paris 1969).
- Buchon 1825 = J. A. C. Buchon, *Collection des chroniques nationales fran^aise icrites en langue vulgaire du treizieme au seizieme siecle*, (Paris 1825).
- Buchon 1853 = J. A. C. Buchon, *Nouvelles recherches historiques sur la principaute fran^aise de Morie et ses hautes baronnies*, vol. II, (Paris 1853).
- Constantinides 1980 = C. N. Constantinides, «The Metropolitan of Mytilene Dionysios Arkas. A Student of George of Cyprus», εις *Κυπριακά΄ Σπουδα΄* 44 (1980), σσ. 83-89.
- Darrouzes 1977 = J. Darrouzes, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. V: *Les actes des Patriarches. Les regestes de 1310 a 1376*, (Paris 1977).
- Darrouzes 1981 = J. Darrouzes, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, (Paris 1981).
- Dolger 1955 = E. Dolger, «Ein Chrysobull des Kaisers Andronikos II fur Theodoros Nomikopulos aus dem Jahre 1288», εις *OCP* 21 (1955), σσ. 58-62.
- Dolger 1960 = E. Dolger, *Regesten von Kaiserurkunden des ostromischen Reiches von 565-1453, 4. Teil: Regesten von 1282-1341*, (Munchen - Berlin 1960).
- Dolger 1961 = E. Dolger, «Ein Chrysobull des Kaisers Andronikos II fur Theodoros Nomikopou-

- los aus dem Jahre 1288», εἰς *Παρασπορά. 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des Byzantinischen Reichs*, (ed. F. Dolger), (Ettal 1961), σσ. 189-193.
- Dolger 1997 = F. Dolger, *Regesten von Kaiserurkunden des ostromischen Reiches von 565-1453*, 3. Teil: *Regesten von 1204-1282*, (αναθεωρημένη έκδοση P. Wirth), (München 1997).
- Drandakis 1984 = N. B. Drandakis, «Les peintures murales des Saints - Theodores a Kaphiona (Magne Peloponnese)», εἰς *CA* 32 (1984), σσ. 163-175.
- Ἐτζέογλου 2005 = P. Ἐτζέογλου, «Εγγραφή ἐν τῷ Μυζιθρα. Βιβλιογραφικές δραστηριότητες στον Μυστρά κατά τον 13ο καὶ τον 14ο αἰώνα», εἰς *ΔΧΑΕ* 26 (2005), σσ. 181-192.
- Εὐστρατιάδης 1910 = Σ. Εὐστρατιάδης, *Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἐπιστολαὶ καὶ μύθοι*, (Ἀλεξάνδρεια 1910).
- Failler 1984 = A. Failler, *Georges Pachymeres Relation historiques*, (CFHB 24.1), (Paris 1984).
- Ferluga 1972 = J. Ferluga, «L'aristocratie byzantine en Moree au temps de la conquete latine», εἰς *BF* 4 (1972), σσ. 76-87.
- Foskoluou 2006 = V. Foskoluou, «In the Reign of the Emperor of Rome ...: Donor Inscriptions and Political Ideology in the Time of Michael VIII Paleologos», εἰς *ΔΧΑΕ* 27 (2006), σσ. 457-461.
- Geanakoplos 1959 = D. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologos and the West 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, (Harvard Univ. Press: Cambridge Mass. 1959).
- Γεδεών 1882-83 = M. Γεδεών, «Μανουήλ τοῦ Φιλῆ ιστορικά ποιήματα», εἰς *ΕΑ* 3 (1882-83), σσ. 652-659.
- Gerstel 2013 = S. Gerstel, «Mapping the Boudaries of Church and Village. Ecclesiastical and Rural Landscapes in the Late Byzantine Peloponnese», εἰς *Viewing the Morea. Land and People in the Late Medieval Peloponnese*, (Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia), (ed. S. Gerstel), (Dumbarton Oaks 2013), σσ. 335-368.
- Γιαρένης 2007 = Ἴ. Ηλ. Γιαρένης, «Ἡ Μονεμβασία καὶ ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας στὴν περίοδο μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορία. Ἀντλατινική δράση, κέντρο καὶ περιφέρεια», εἰς *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Ἡ Πελοπόννησος μετὰ τὴν Δ' Σταυροφορία τοῦ 1204, Μυστράς, 1-3 Ὀκτωβρίου 2004*, (Ἀθήνα - Μυστράς 2007), σσ. 81-100.
- Gregoire 1959-60 = H. Gregoire, «Imperatoris Michaelis Palaeologi, De vita sua», εἰς *Byz* 29-30 (1959-60), σσ. 447-476.
- Guilland 1967 = R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, (Berliner Byzantinistische Arbeiten 35), τόμ. I, (Berlin-Amsterdam 1967).
- Hunger 1964 = H. Hunger, *Prooimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, (Wiener byzantinischen Studien, I), (Wien 1964).
- Jacoby 1963 = D. Jacoby, «Un regime de coseigneurie greco-franjaise en Moree - Les "casaux de parjon"», εἰς *Melanges d'Archeologie et d'Histoire, Ecole Fran'aise de Rome* 75 (1963), σσ. 115-118 [= *Societe et demographie a Byzance et en Romanie latine* (Variorum Reprints), (London 1975), no. VIII].
- Jacoby 1967 = D. Jacoby, «Les archontes grecs et la feodalite en Moree franque», εἰς *TM* 2 (1967), σσ. 421-481.
- Jacoby 1973 = D. Jacoby, «The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnese after the Fourth Crusade», εἰς *The American Historical Review* 78.4 (Ὀκτ. 1973), σσ. 873-906.

- Jacoby 2008 = D. Jacoby, «After the Fourth Crusade: the Latin Empire of Constantinople and the Frankish States», εἰς *The Cambridge History of the Byzantine Empire, c. 500-1492*, (ed. J. Shepard), (Cambridge Univ. Press 2008), σσ. 759-778.
- Jacoby 2009 = D. Jacoby, «Peasant Mobility across the Venetian, Frankish and Byzantine Borders in Latin Romania, Thirteenth-Fifteenth Centuries», εἰς *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.): Atti del Convegno Internazionale di Studi, Venezia, 3-7 dicembre 2007*, (Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Convegno 13), (eds. Ch. Maltezos *et al.*), (Venezia 2009), σσ. 523-537.
- Jacoby 2013 = D. Jacoby, «Rural Exploitation and Market Economy in the Late Medieval Peloponnese», εἰς *Viewing the Morea. Land and People in the Late Medieval Peloponnese*, (ed. S. Gerstel), (Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia), (Dumbarton Oaks 2013), σσ. 213-275.
- Καλλιγιά 2010 = X. Ἀ. Καλλιγιά, *Μονεμβασία. Μία βυζαντινή πόλη-κράτος*, (Αθήνα 2010).
- Καλονάρος 1940 = Π. Π. Καλονάρος, *Το Χρονικόν τού Μορέως. Το ἑλληνικόν κείμενον κατὰ τόν κώδικα τῆς Κοπεγχάγης μετὰ συμπληρώσεων καί παραλλαγῶν ἐκ τοῦ Παρισινού*, (Αθήνα 1940).
- Kalopissi-Verti 2003 = S. Kalopissi-Verti, «Church Inscriptions as Documents», εἰς *ΔΧΑΕ* 24 (2003), σσ. 79-88.
- Καραγιαννόπουλος 2000 = 'Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Λεξικό Βυζαντινῆς Ὁρολογίας*, τόμ. Α', (Θεσσαλονίκη 2000).
- Kislinger 2001 = E. Kislinger, *Regionalgeschichte als Quellenproblem. Die Chronik von Monembasia und das sizilianische Demenna. Eine historisch-topographische Studie*, (TIB 8), (Wien 2001).
- Laiou 1972 = A. E. Laiou, *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1281-1328*, (Cambridge, Mass. 1972).
- Lameere 1937 = W. Lameere, *La tradition manuscrite de la correspondance de Gregoire de Chypre, patriarche de Constantinople (1283-1289)*, (Bruxelles-Rome 1937).
- Λάμπρος 1907 = Σπ. Λάμπρος, «Λακεδαιμόνιοι Βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας», εἰς *NE* 4 (1907), σσ. 152-187.
- Λάμπρος 1915 = Σπ. Λάμπρος, «Δύο ἀναφοραὶ τοῦ μητροπολίτου Μονεμβασίας πρὸς τὸν Πατριάρχην», εἰς *NE* 12 (1915), σσ. 257-318.
- Λάμπρας 1984 = Κ. Λάμπρας, «Τὰ Προσκυνητάρια τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρυτῶν», εἰς *MNE* 1 (1984), σσ. 80-125.
- Laurent 1971 = V. Laurent, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. IV: *Les actes des Patriarches*, (Paris 1971).
- Longnon 1911 = J. Longnon, *Livre de la conquête de la principauté de l'Amorie, Chronique de Morie (1204-1305)*, (Paris 1911).
- Longnon 1949 = J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la Principauté de Morie*, (Paris 1949).
- Longnon 1951 = J. Longnon, «Dans la Grèce franque: documents sur la vie économique», εἰς *Annales* 6 (1951), σσ. 528-530.
- Longnon-Topping 1969 = J. Longnon-P. Topping, *Documents sur le régime des terres dans la principauté de Morie au XIVe siècle*, (Documents et Recherches 9), (Paris 1969).

- Μανιάτη-Κοκκίνη 1994 = Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη, «Τό Χρονικό τού Μορέως και ή βυζαντινή Πρόνοια», εις *Βυζαντικά* 14 (1994), σσ. 483-508.
- Μανούσακας 1957 = Μ. Ι. Μανούσακας, «Νικηφόρου Μοσχοπούλου έπιγράμματα σέ χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του», εις *Έλληνικά* 15 (1957), σσ. 235-243.
- MM = E. Miklosich-J. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, vols. I-VI, (Vienna 1860-1890), (άνατ. Aalen 1968).
- Millet 1899 = G. Millet, «Inscriptions byzantines de Mistra», εις *BCH* 23 (1899), σσ. 100-118.
- Morel-Fatio 1885 = A. Morel-Fatio, *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea*, (Societe de l'Orient Latin), (Geneve 1885).
- Ortega 2012 = I. Ortega, *Les lignages nobiliaires dans la Morée latine (XIIIe-XVe siecle). Permanences et mutations*, (Histoires de famille. La parente au Moyen Age 12), (Turnhout: Brepols 2012).
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1903 = Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Νικηφόρος Μοσχόπουλος», εις *BZ* 12 (1903), σσ. 215-223.
- Παπαδοπούλου 2000 = Ε. Η. Παπαδοπούλου, *Μαρίνος Σανούδο Τορσελλο, Ίστορία τής Ρωμανίας*, (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Πηγές 4), (Αθήνα 2000).
- Παπακοσμα 2010 = Κ. Δ. Παπακοσμα, *Η άγροτική ζωή στην Πελοπόννησο κατά την ύστερη βυζαντινή έποχή (κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία για τους 13ο-15ο αί.)*, (Αθήνα 2010), (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Papamastorakis 2012 = Τ. Papamastorakis, «Myzithras of the Byzantines / Mistra to Byzantinists», εις *Οί Βυζαντινές πόλεις (8ος-15ος αιώνας). Προοπτικές τής έρευνας και νέες έρμηνευτικές προσεγγίσεις*, (έπιμ. Τ. Κιουσοπούλου), (Ρέθυμνο 2012), σσ. 277-296.
- PRK = H. Hunger-O. Kresten et al., eds., *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, 1 teil (1315-1331) [CFHB 19.1], (Wien 1981).
- Πηλλής 1985 = Ίάκωβος (Γεώργιος) Πηλλής, *Τίτλοι, ύφφίκια και άξιώματα έν τή Βυζαντινή Αύτοκρατορία και τή Χριστιανική Όρθοδοξω Εκκλησία*, (Αθηναί 1985).
- Pieralli 2006 = L. Pieralli, *La corrispondenza diplomatica dell'imperatore bizantino con lepotenze estere nel tredicesimo secolo (1204-1282). Studio storico-diplomatistico et edizione critica*, (Collectanea Archivi Vaticani 54), (Cita del Vaticano 2006).
- Πίκουλας 1996 = Γ. Α. Πίκουλας, «Τά ορια της μητροπόλεως Μονεμβασίας», εις *Λακωνικά Σπουδαι* 13 (1996), σσ. 393-404.
- Preiser-Kapeller - Mitsiou 2010 = J. Preiser-Kapeller-E. Mitsiou, «Hierarchies and fractals: Ecclesiastical revenues as indicator for the distribution of relative demographic and economic potential within the cities and regions of the late Byzantine Empire in the early 14th century», εις *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 20 (2010), σσ. 245-308.
- Previale 1943-49 = L. Previale, «Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo», εις *BZ* 42 (1943-49), σσ. 1-49.
- PLP = *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. E. Trapp et al., vols. I-XII, (Wien 1976-1994).
- Recoura 1930 = G. Recoura, *Les Assises de Romanie. Edition critique avec une introduction et des notes*, (Bibl. de l'Ecole des Hautes Etudes), (Paris 1930).
- Schmitt 1904 = J. Schmitt, *The Chronicle of Morea (Τό Χρονικόν τού Μορέως)*, (London 1904).

- Schopen 1830 = L. Schopen, *Nicephori Gregorae, Byzantina Historia*, (CSHB), (Bonn 1830).
- Schopen 1831 = L. Schopen, *Ioannes Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV*, (CSHB), (Bonn 1831).
- Schreiner 1975 = P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, (CFHB 12.1), (Wien 1975).
- Shawcross 2009 = T. Shawcross, *The Chronicle of Morea. Historiography in Crusader Greece*, (Oxford Univ. Press), (New York 2009).
- Smyrlis 2006 = K. Smyrlis, *La fortune des grands monasteres byzantins (fin du Xe-millieu du XIVe siecle)*, (CNRS/CHCByz, Monographies 21), (Paris 2006).
- Smyrlis 2009 = K. Smyrlis, «The State, the Land, and Private Property. Confiscating Monastic and Church Properties in the Palaiologan Period», εἰς *Church and Society in Late Byzantium*, (ed. D. Angelov), (Kalamazoo: Medieval Institute Publications 2009), σσ. 58-87.
- Σοφianos 2006 = Δ. Ζ. Σοφιανός, «Τά ὑπέρ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Λυκουσάδος τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας παλαιά βυζαντινά (ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰ.) ἔγγραφα (χρυσόβουλλα κ.ά.). Διπλωματική ἐκδοση», εἰς *ΕΕΒΣ* 52 (2004-2006), σσ. 479-528.
- Stiernon 1965 = L. Stiernon, «Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sebaste et gambros», εἰς *REB* 23 (1965), σσ. 222-243.
- Topping 1949 = P. Topping, *Feudal Institutions as revealed in the Assizes of Romania, the Law Code of Frankish Greece*, (Univ. of Pennsylvania Press), (Philadelphia 1949) [= *Studies on Latin Greece, A. D. 1205-1715* (Variorum Reprints), (London 1977), no. I].
- Βρανούση 1981 = Έ. Βρανούση, «Δύο ἀνέκδοτα ἀφιερωτήρια ἔγγραφα ὑπέρ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν (ΙΓ' - ΙΔ' αἰ.). Συμβολή στὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου», εἰς *Σύμμεικτα* 4 (1981), σσ. 17-47.
- Wilskman 2012 = J. Wilskman, «The Conflict between the Angevins and the Byzantines in Morea in 1267-1289: A Late Byzantine Endemic War», εἰς *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 22 (2012), σσ. 31-70.
- Ευγγόπουλος 1933 = Ά. Ευγγόπουλος, «Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», εἰς *ΑΕ* 15 (1933), σσ. 101-119.
- Zakythinos 1975 = D. A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Moree*, vol. I: *Histoire politique*, vol. II: *Vie et institutions*, (ἀναθεωρημένη ἐκδοση, Variorum), (London 1975).
- Ζέπος 1948 = Π. Ί. Ζέπος, «Τὸ Δίκαιον εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως», εἰς *ΕΕΒΣ* 18 (1948), σσ. 202-220.
- Ζέπος 1980-1981 = Π. Ί. Ζέπος, «Τὰ συνήθεια εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως», εἰς *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Πάτρα 23-31 Μαΐου 1980*, τόμ. I, (Ἀθήνα 1980-1981), σσ. 112-118.

DEMETRIOS C. AGORITSAS
e-mail: dagoritsas@yahoo.com

"YOU HAVE RETURNED TO ME AND I WILL RETURN TO YOU"
THE ROLE OF IMPERIAL DONATIONS IN PELOPONNESE
DURING THE EARLY PALAIOLOGAN PERIOD: A FIRST APPROACH

ABSTRACT

In the autumn of 1259, Guillaume II de Villehardouin, Prince of Achaia, was defeated in the battle of Pelagonia and consequently he was arrested by the Byzantine forces. The Byzantine emperor Michael VIII Palaiologos, in order to release him, demanded that the maritime city of Monemvasia and the castles of Mistras, Maina and probably Geraki be given back to the Byzantine Empire. The above development revived hopes to the Byzantines so that they could overthrow the Latins of the Peloponnese.

Byzantine emperor Michael VIII (1259-1282) and his successor Andronicus II Palaiologos (1282-1328), in the context of their political plan to ensure the byzantine presence in the Peloponnese and retake the whole area, took measures that would help to this aim. So, chosen and trusted military commanders consolidated and expanded the byzantine possessions, while important ecclesiastical men, like Nikephoros Moschopoulos, *metropolitan* of Crete and *proedros* of Lacedaemon (*ante* August 1289-1315/6), upgraded the area spiritually and managed to bolster the Greek morale.

At the same time, Byzantine authorities proceeded to measures of economic character by giving individuals as well as monasteries donations primarily in land, while in some cases Byzantine Emperor recognized properties and gave tax-exemptions even for lands in the Latin-occupied areas where the Byzantine rule had not been expanded yet. This policy that aimed at the attraction and the affiliation of the indigenous populations of the Peloponnese and especially of the social *ilites* is excellently summarized in the preamble (*prooimion*) of the *chrysobull* of Andronicus II Palaiologos (1289) to *sebastos* Theodoros Nomikopoulos with the phrase: "You have returned to me and I will return to you." Similar benefactions are also known in the case of other local noblemen (*archontes*), like the brothers of Dionysios Arkas, or even in monasteries such as Megalo Spelaion in Kalavryta.

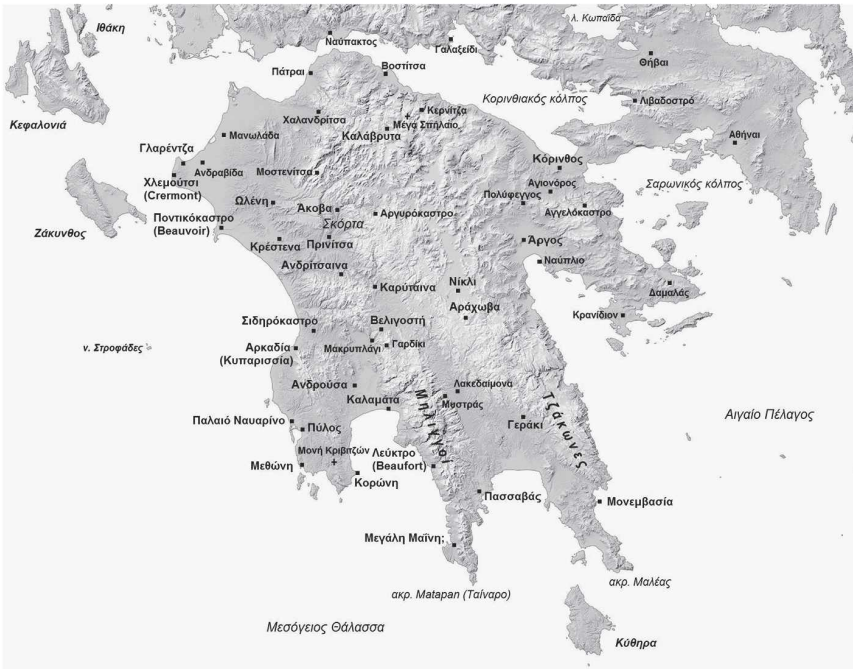
This was a beneficial transaction for Byzantium that increased its political influence in Peloponnese, particularly in the territory of the Principality of Achaia, and gave prominence to its final victory in the region, avoiding at the same time any risky or even compromising warfare.

Εικ. 1. Χρυσόβουλλο Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (ετ. 1301) πρὸς τὴ Μητρόπολη Μονεμβασίας (ΒΧΜ ἀρ. 534)

Είκ. 2. Μονή Θεοτόκου Ὁδηγήτριας (Βροντοχίου). Χρυσόβουλλο Ἄνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1314/15) [Gerstel 2013, σ. 340, fig. 5]

Είκ. 3. Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὸν 13ο-14ο αἶ.